

Історія православ'я в науковому доробку Георгія Кониського: синтез теорії і церковної практики

Розглядаються основні церковно-історичні праці архієпископа Георгія Кониського. Аналізуються особливості його наукових досліджень як вченого і релігійного діяча – ґрунтовна документальна основа, спрямування на широке практичне застосування. Дано оцінку його наукового доробку в процесі вирішення міжконфесійних суперечок у Речі Посполитій другої половини XVIII ст.

Ключові слова: Православна церква, унія, міжконфесійні конфлікти, Україна, Білорусь, Річ Посполита.

Найбільш яскравий і буремний період життя архієпископа Георгія Кониського пов'язаний з часами загостреного релігійного протистояння на території Речі Посполитої у другій половині XVIII століття. Необхідність тримати руку на пульсі сучасності й слідкувати за розвитком тогочасної релігійно-політичної ситуації спонукали Кониського зробити свій внесок в дослідження історії Православної церкви не лише як релігійного діяча, але і як науковця.

Георгій Кониський відомий широкому загалу переважно як філософ та проповідник. Асоціації з істориком Кониським виникають в основному у зв'язку з історіографічними суперечками щодо його можливого авторства «Історії Русів». Нагадаємо, що на сьогодні переважна більшість дослідників відкинула цю версію, зважаючи на те, що справжній творець «Історії Русів» (антиімперської за характером праці), бажаючи залишитись інкогніто, використав відоме ім'я Георгія Кониського як ширму. Водночас питання щодо ролі Кониського, як можливого упорядника матеріалів для написання цього твору, залишається відкритим. Нагадаємо, що авторством «Історії Русів» у різний час цікавилось багато видатних науковців – В.Горленко, Д.Дорошенко, М.Драгоманов, О.Лазаревський, М.Максимович та інші. Ця проблема не втратила актуальності й для сучасних українських дослідників [9]. Проте розгляд цього питання не є основним завданням в контексті окресленої нами тематики даної статті.

Окрім створених у часи викладацької діяльності у Києво-Могилянській академії латиномовних навчальних курсів філософії (опублікованого українською мовою у 1990 році), поезики, богослов'я, драми «Воскресеніє мертвих», численних проповідей та промов, Георгій Кониський є автором також кількох невеликих за обсягом, але важливих за значенням

історичних праць. Це «Prawa y wolności Obywatelom Korony Polskiej y W. X. Lit, Religii Greckiey Orientalney wuznawcom służące», «Историческое известие о епархии Могилевской, в Белой России состоящей, и о Епархиях, в Польше бывших, Благочестивых т.е. Грековосточного исповедания, кои Римлянами обращены на Унию или соединение с Римскою церковию», «Записки о том, что в России до конца XVI столетия не было никакой унии с Римскою Церковью». Було б помилкою вважати, що дослідники життя та творчості Георгія Кониського зовсім оминали увагою ці твори. Зокрема, про цей бік його наукової діяльності згадували М.Буглаков[3,448-490], М.Кашуба[6,52-53], М.Павлович[11,43-44], І.П'ятницький[10,365-366], В.Теплова[13]. На жаль, вони торкалися цього питання лише оглядово і побіжно.

Історія України та Білорусі цікавила Георгія Кониського не стільки як історика-теоретика, а переважно в контексті практичного застосування зібраних, систематизованих і проаналізованих історичних джерел та юридичних документів. Вони були необхідними для відстоювання прав православного населення українських земель у складі Речі Посполитої. Таким чином, особливістю історичних праць Кониського була їхня ґрунтовна документальна основа.

Виходячи з цих позицій, Георгій Кониський докладав значних зусиль для пошуку документів, котрі могли підтвердити давні права православних у Речі Посполитій. Він звертався по допомогу до інших православних ієрархів, Синоду, Колегії іноземних справ. Зокрема, після одного з подібних звернень ще на початку своєї пастирської діяльності – в 1757 році, білоруському преосвященному було передано одинадцять документів на володіння Могильовською катедрою, котрі були знайдені в архіві князя О.Меньшикова, що зберігався в фондах Колегії іноземних справ[13].

Особливо активізувались пошуки Кониським різноманітних стародавніх документів на користь православних напередодні сейму 1766 року. До наших часів зберігся лист Георгія Кониського з Варшави до київського митрополита Арсенія Могілянського від 5 лютого 1766 року[1,149-150], де містилось прохання про пошук у київських архівах документів стосовно вільного сповідання православної віри у Речі Посполитій – королівських привілеїв, виписок із міських книг тощо. Одночасно Кониським були відправлені листи й до архимандритів Києво-Печерського і Братського монастирів та до ігумена Видубецького монастиря[1,151]. Отже, можна дійти висновку про те, що з подібним проханням він звертався й до них. 27 лютого цього ж року єпископ пише лист до членів Могильовської духовної консисторії, в котрому висловлює своє бажання отримати від них старі привілеї та документи на могильовські церкви[3,179].

Першим вагомим доробком на історичній ниві стала для Кониського книга «Prawa y wolności Obywatelom Korony Polskiej y W. X. Lit, Religii Greckiey Orientalney wuznawcom służące» («Права і вольності жителів грецького віросповідання у Польщі та Литві»)[16]. Вона була результатом нелегкої та копіткої праці щодо збору, вивчення та впорядкування давніх документів, котрі зберігались в українських та білоруських монастирях.

Згадана праця Георгія Кониського – це збірник з 94-х різноманітних історико-юридичних актів, виданих у різні часи польським урядом, котрі слугували підтвердженням давніх прав і вольностей православного населення українських і білоруських земель з часів їх входження до складу Речі Посполитої. Як відзначив архієпископ Чернігівський

Філарет Гумільовський, «Кониський базував свій осуд фанатизму не лише на думках віри та ході історії, а й на державних постановах самої Польщі» [15,79].

До складу збірника увійшли сеймові конституції, королівські та князівські привілеї, історичні хроніки тощо. Розпочинається він із Договору польського короля Казимира Великого 1340 р. з мешканцями Львова щодо підтвердження непорушності їх віри та обрядів [16,1], а закінчується початком XVIII ст. Особливу цікавість викликає те, що серед інших правових документів упорядник увів до складу збірника Гадяцький трактат 1658 р., який у тексті помічено його особистою правкою.

На віднайденому автором даної статті примірнику цієї роботи не зазначено місце видання, а лише рік її виходу – 1767 р. Можна припустити, що оскільки в цей час (від одинадцятого липня 1765 р. – до кінця березня 1768 р.) єпископ Могильовський постійно знаходився у Варшаві, то, найпевніше, вона була надрукована саме там. На Варшаву, як місце видання даного збірника, вказує у передмові до зібрання творів Георгія Кониського його перший біограф І.Григорович [7,LXIV] і сам Кониський у одній з його наступних історичних праць [8,210].

Поява праці Кониського мала велике практичне значення. Систематизовані й прокоментовані вченим документи стали незамінним юридичним довідником при вирішенні спірних питань між православними та греко-католиками після створення змішаного суду (*judicium mixtum*) [3,215;11,66]. Видання Георгія Кониського використовували як джерело Микола Бантиш-Каменський у своєму дослідженні «Историческое известие о возникшей в Польше Унии» [2,405] та Михайло Грушевський при написанні своєї «Історії України-Руси» [4,262]. Неабияку значущість цієї праці було визнано і Синодом. Після ознайомлення з її змістом було вирішено зберігати її в Канцелярії Синоду для різноманітних довідок. А оскільки вона була написана в основному польською мовою і частково латиною, то для більш зручного користування її було вирішено перекласти російською [3,215]. Переклад було здійснено синодальним перекладачем Лукою Січкарьовим, ймовірно, для внутрішнього користування. Наразі, до сьогоднішнього дня ніяких згадок про видання цього твору російською мовою не виявилося. Загалом, характеризуючи дану працю Георгія Кониського, можна з впевненістю сказати, що з точки зору інформативності викладеного матеріалу вона залишається не менш цінною і для сучасних дослідників церкви в Україні.

«Историческое известие о епархии Могилевской, в Белой России состоящей, и о Епархиях, в Польше бывших, Благочестивых т. е. Грековосточного исповедания, кои Римлянами обращены на Унию или соединение с Римскою церковью» – це історична праця вченого. Цей твір було вперше видано 1776 р. колишнім учнем Кониського В.Рубаном у часописі «Любопытный месяцеслов». «Історична звітка» також увійшла до складу збірника промов, проповідей, віршів та листів Георгія Кониського виданого І.Григоровичем [8,197217]. Це, хоча й невелике за обсягом, але створене на основі широкого кола різноманітних джерел дослідження, стало першою спробою викладу історії українських та білоруських («западнорусских») православних єпархій від їх виникнення до сучасності. Саме воно поклато початок систематичному вивченню історії Православної церкви на білорусько-литовських землях [13]. Крім того, в кінці твору автор подає стисло біографічну інформацію про всіх

очільників Могильовської єпархії – «Каталог православних епископов Могилевских».

У цьому творі автор описує відомі йому історичні факти щодо Володимирської, Луцької, Полоцької, Львівської, Перемишльської, Холмської, Пінської, Київської та Могильовської єпархій – всіх, що входили до складу Речі Посполитої до поділу 1772 року. Кониський наголошує, що всі названі вище єпархії від часу їх виникнення були православними. Можливо, проведення цього дослідження незабаром після поділу (приблизна дата написання – 1774 р.) мало в деякій мірі виправдати й підготувати ґрунт для подальшого поступового навернення (чи як вважали православні, повернення до благочестивої віри) греко-католиків у православ'я. Але, як відомо, відразу після 1772 року російський царат намагався дещо прислати стурбованість поляки подальшою долею своєї країни й тому жорстка політика щодо уніатів була відкладена на більш пізній період.

Свою працю Кониський будує на основі інформації з стародавніх джерел, таких як «Повість минулих літ», «Печерський Патерик»; історичних праць сучасників росіян – «Истории России» Ф.Еміна, «Истории России» М.Щербатова та зарубіжних авторів – «Annales ecclesiastici a Christo nato ad annum 1198» Ц.Баронія, «Sowita wina» Й.Рутського, та інших. Як джерело документів, котрі можуть проілюструвати деякі положення свого твору, Кониський вказує на свою попередню працю – «Права і вольності» [8,210]. Вчений не тільки посилається на сучасних істориків, а й вказує на допущені в їхніх працях певні помилки. Наприклад, на неточність стосовно міста Володимира в «Истории» Еміна [8,202].

Свою «Історичну звістку» Кониський починає з огляду вищеназваних єпархій, описуючи подробиці того, як і за яких єпископів ці православні в минулому єпархії прийняли уніатську віру. Водночас він надає основні відомості про міста-центри єпархій. Далі автор детально подає історію Уніатської церкви, починаючи з передумов виникнення унії, поїздки Іпатія Потія та Кирила Терлецького до папи Климента VIII. Крім цього, Кониський докладно описує перебіг двох протидорчих соборів 1596 року у Бресті Литовському. Змальовує процес поступового занепаду православ'я на території Речі Посполитої в умовах політики постійного тиску з боку затятого ворога православних короля Сигізмунда III й за відсутності достатньої кількості православних єпископів.

У наступних розділах Георгій Кониський висвітлює окремі аспекти протистояння православ'я та унії, зокрема як Єрусалимський патріарх Феофан, на прохання гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного, без дозволу короля висвятив кількох православних ієрархів для керівництва єпархіями, фактично вже очолюваними на той час уніатами. При цьому Кониський – з огляду на реакцію короля Сигізмунда III – нарікає на те, що новопоставлені єпископи могли управляти єпархіями тільки таємно, під загрозою смертної кари.

Певне полегшення православним на теренах Речі Посполитої настає після смерті Сигізмунда III. В умовах постійних військових подій і, відповідно, перманентної потреби у допомозі козацького війська, поляки пішли на певні поступки. Зокрема, за правління Владислава IV було укладено «пункти примирення», за якими дано дозвіл на існування у країні двох митрополитів – уніатського та православного, а також кількох православних єпархій. Саме тоді й було створено Могильовську єпархію, котра

до того часу була частиною Полоцької. Але, за словами Кониського, по завершенні військових подій багато обіцянок, даних поляками, залишались лише на папері. Та й нові православні єпископи, так і не отримавши в своє володіння найкращих монастирів та церков у наданих їм єпархіях, майже всі поступово перейшли в унію.

Врешті решт, робить підсумок Кониський, єдиною православною єпархією у складі Речі Посполитої залишилась Могильовська, причому в обмеженому складі – лише третини від початкової кількості парафій.

Третя історична праця вченого – «Записки о том, что в России до конца XVI столетия не было никакой унии с Римской Церковью», над якою він почав працювати, очевидно, лише на початку 90-х років, залишилась незакінченою. Власне, це були зібрані й систематизовані історичні матеріали, котрі Кониський збирався перетворити на повноцінний історико-полемічний трактат. Однак «Запискам» судилося побачити світ лише у 1847 році [5,5-30]. Як зазначається у передмові до видання одним з наступників Георгія Кониського – єпископом Анатолієм Мартиновським – ці матеріали було знайдено у бібліотеці Могильовської семінарії переплетеними серед сторінок «Прав та вольностей». Рукопис написаний польською й латиною, тому було зроблено його російський переклад, додано кілька коментарів і передано для використання або публікації архімандриту Макарію Булгакову.

Основною метою написання цієї праці було бажання архієпископа переконати читачів у хибності розповсюдженій в Європі теорії про те, що унія двох християнських конфесій існувала на східнослов'янських землях задовго до 1596 року. Джерелом подібних поглядів стало послання київського митрополита Мисаїла (Пструча) до папи Сикста IV у березні 1476 року. У ньому містилась скарга на католиків за утиски православних й прохання захистити прибічників грецької віри у Київській митрополії від польського гніту згідно рішень Флорентійського собору. На це папа відповів буллою, у котрій засвідчив рівноправність східного та латинського обрядів [14,47-49].

Отож, спираючись на факт існування цього послання, греко-католицький митрополит Іпатій Потій зробив у 1605 році заяву стосовно того, що унія існувала в Литовсько-Руській державі ще задовго до 1596 року [13;14,48]. З тих пір ця теорія стала надзвичайно популярною серед прибічників унії. Відповідно, Григорій Кониський, як православний архієпископ, котрий до того ж володів неабияким письменницьким хистом, висловив щодо цього свою точку зору, доклавши зусиль для спростування подібних тверджень.

Як і попередні історичні дослідження, Кониський розпочав роботу зі збору необхідних книг та документів для обстоювання своїх поглядів. Він знову звертається за допомогою до своїх колег – православних ієрархів. Зокрема, у цьому зв'язку вчений вів листування з переяславським єпископом Віктором Садковським. У листі-відповіді, датованому 1792-м роком, той писав, що докладав зусиль до пошуку книг, котрі прохав зібрати Кониський. Декілька з них єпископові вдалося знайти, зокрема він вказав назву однієї з них – «Обяснение до Artykulu o Nieunitach» [11,44].

Отже, і в цій історичній праці Георгій Кониський залишився вірним своїм принципам проводити дослідження на основі широкої джерельної бази, застосовуючи інформацію, знайдену як у вітчизняних, так і у зарубіжних авторів. «Історія Польщі» Яна Длугоша (*Jan Dlugosz. Historia Polonicae*), «Хроніка Польська» Мартина Бельського (*Marcin Bielski*).

Kronika polska), твори Мартина Кромера (*Marcin Kromer*), «Хроніка польська, литовська, жмудська і всієї Русі» Мацея Стрийковського (*Maciej Strzykowski. Kronika Polska, Litewska, Zmodzka y wszystkiej Rusi Kijowskiej, Moskiewskiej*), твір Петра Скарги «Про урядження та єдність Божої Церкви під одним пастирем» (*Petrus Skarga. O rządzie i jedności Kościoła Bożego pod jednym pasterzem*) – це неповний перелік авторів, працями котрих користувався Кониський, готуючись до написання «Записок». Всього у тексті при викладі матеріалу зустрічаються посилання на майже тридцять різноманітних джерел – листування та укази польських королів, літописи, твори полемістів та істориків, тощо.

«Записки» розділені автором на дві частини. Як стверджується у передмові до друкованого видання, «перша і друга частина Записок викладені так фундаментально, що нема потреби кому-небудь писати окремих твір проти єзуїтської вигадки про Унію Російську».

У першій частині автор виділив дев'ятнадцять різноманітних історичних подій, котрими маніпулювали католики, описуючи своє бачення витоків та процесу розповсюдження християнства на Русі. За допомогою цих фактів вони намагалися аргументувати існування унії на східнослов'янських землях до 1596 року. Подаючи ці судження, Кониський наводить власні контраргументи (інколи навіть декілька), користуючись переважно інформацією, взятою з творів вищезазначених польських авторів.

Наведемо для прикладу один з подібних історичних фактів: «Два Митрополита Київські, Кирило і Максим, прислані були Царгородським Патріархом Векк, а Векк був в Унії і міцно її захищав»[5,9]. Тобто, автори цього висловлювання вважали, що таким чином ці митрополити також були уніатами й мали розповсюджувати унію. На що Кониський, базуючись на документах, відповідав, що цих митрополитів висвятив зовсім не Векк. Й що сам Векк прийняв унію не добровільно й тому не міг бути її щирим прибічником.

У другій частині автор виділяє чотири ключові періоди в процесі появи і розвитку християнської релігії на Русі і послідовно доводить, що в жодному з них унії на описуваних землях не існувало.

Перший ключовий момент, який виділив Кониський, це прийняття Руссю хрещення. Він зауважує, що Русь прийняла християнство від Царгородського патріарха вже тоді, коли почався розподіл між Східною і Західною церквами. Робить висновок, що за таких умов унії на той час існувати не могло і доводить це на основі цитат з польських хронік.

Іншою важливою датою, яка, за Григорієм Кониським, вказує на те, коли на Русі могла з'явитися унія двох конфесій, є 1340 рік – приєднання значної частини руської території до Польської Корони. Кониський заявляє, що Русь при цьому залишалась вірною грецькому обряду і залишалась православною. Він аргументує свою точку зору, наводячи свідчення Длугоша, Кромера, Стрийковського та інших польських авторів. При цьому вчений, вірний своїм науковим принципам, не забуває підтверджувати інформацію істориків документально – наводить дані з королівських грамот та слова Гадяцької Комісії: «Віра грецька стародавня, як така, з якою стародавня Русь приступила до Корони Польської, щоб залишалася при своїх перевагах та вільнім уживанні»[5,19].

Прийняття київським митрополитом Ісидором унії на Флорентійському соборі у 1439 році втретє склало можливості для її поширення. Але, як

зауважує автор, після повернення до Москви Ісидора було схоплено й кинуто до в'язниці. Від каяття й відречення від унії Ісидор відмовився, втік до Риму й «більше не проповідував унії греків з римлянами» [5,24].

По-четверте, пише Кониський, після вигнання Ісидора на Русі унії не залишилось. Докази цьому він знаходить у листі польського короля Казимира від 1451 року: «Ще є в нас дуже простори країни Русі, котрі хоча й сповідують Християнську Віру, але втягнуті у Грецьку секту, тримаються обрядів Грецьких і впродовж всього часу їх відходу й віддалення від Латинської церкви, ніяк не полишають своїх бридких звичаїв, хоча проти того на багатьох соборах було докладено багато зусиль» [5,24]. Подібним чином він наводить свідчення італійського церковного історика XVI - XVII століть Баронія.

Як підсумовує автор, Русь не мала єдності (унії) з Римською Церквою впродовж жодного з чотирьох описаних вище періодів. І наостанок наводить висловлювання щодо цього кількох католицьких авторів, зокрема Петра Скарги: «До тебе, народ Руський, звертаю своє слово, бо хоча ти й був близько п'яти сотень літ в тому відступництві при гордих Греках...» [5,27], а також різноманітні власні спостереження.

Вищенаведене дає можливість стверджувати, що історичні праці Георгія Кониського – одна з найважливіших і найяскравіших граней його різнобічної творчої діяльності. В них гармонійно поєдналися скрупульозність науковця і його покликання, як достойного архіпастиря, обґрунтувати і відстояти перед урядом Речі Посполитої давні права своїх підопічних вірян – православних Білорусі та України. Цінність цих праць посилюється надзвичайною інформативністю та розлогістю джерельної бази, сформованої автором внаслідок тривалої і копіткої роботи зі збору та систематизації важливих архівних документів, та їх широким практичним використанням. Повернені з незаслуженого небуття церковно-історичні дослідження Георгія Кониського доводять те, що він був одним із найважливіших вченим тогочасної доби.

Література

1. Архив Юго-Западной России. – К., 1864. – Ч.1., – Т.П. – 684с.
2. Бантыш-Каменский Н.Н. Историческое известие о возникшей в Польше Унии. – М., 1805. – 454с.
3. Буглаков М. Преосвященный Георгий Конисский, Архиепископ Могилевский. – Минск, 2000. – 656с.
4. Грушевський М. Історія України-Руси. – Київ-Відень, 1922. – Т.VIII. – Ч.ІІІ. – 288с.
5. Записки преосвященнаго Георгія Конискаго о том, что в России до конца XVI века не было ни какой унии с Римскою Церквюю // Чтения в Обществе Истории и Древностей Российских. – 1847. – №8. – С. 5-30.
6. Кашуба М.В. Георгій Кониський – світогляд та віхи життя. К., 1999. – 228с.
7. Кониский Г. Собрание сочинений. – СПб., 1861. – Ч.1. – 292с.
8. Кониский Г. Собрание сочинений. – СПб., 1861. – Ч.2. – 276с.
9. Лукашова С. «История Русов» в современных украинских исследованиях // Белоруссия и Украина: история и культура: ежегодник –2004. – М., 2005. – С.398-412.
10. Могилевская епархия. Историко-статистическое описание. – Могилев, 1908, – Т.1. – 410с.

11. Павлович М. Георгий Конисский, Архиепископ Могилевский // Христианское чтение. – 1873. – Ч.1. – С.3-46.

12. Сребницкий И.А. К биографии Георгия Конисаго // Сборник историко-филологического общества при институте князя Безбородко в Нежине. – К., 1896. – Т.1. – С.41-77.

13. Теплова В.А. Церковная история Беларуси в трудах отечественных историков XIX - начала XX века // <http://www.sobor.by/teplova.htm>

14. Ульяновський В.І. Історія церкви та релігійної думки в Україні. Навч. посібник: У 3-х кн. Кн. 1. Середина XV – кінець XVI століття. – К., 1994. – 256с.

15. Филарет (Гумилевский). Обзор русской духовной литературы. 1720 – 1858. – СПб., 1861. – 212с.

16. Prawa y wolności Obywatelom Korony Polskiej y W. X. Lit, Religii Greckiej Orientalney wyznawcom służące. – 1767. – 78с.

Фощан Я.И. История православия в научных трудах Георгия Конисского: синтез теории и церковной практики

Рассматриваются основные церковно-исторические труды архиепископа Георгия Конисского. Анализируются особенности его научных исследований как ученого и религиозного деятеля – фундаментальная документальная основа, направление на широкое практическое применение. Дана оценка его научной работы в процессе решения межконфессиональных споров в Речи Посполитой второй половины XVIII ст.

Ключевые слова: Православная церковь, уния, межконфессиональные конфликты, Украина, Беларусь, Речь Посполитая.

Foshchan, Ya.I. Orthodox History in the Scientific Works of Heorhiy Konysky: a synthesis of theory and ecclesiastics

The article covers the key ecclesiastic and historical works of Archbishop Heorhiy Konysky. It analyzes his scientific and religious research activities which had large fundamental basis and wide practical implications. The work provides evaluation of Konysky's scientific studies during inter-faith settlements process in Polish-Lithuanian Commonwealth in the latter half of the eighteenth century.

Key words: Orthodox Church, union, inter-faith conflicts, Ukraine, Belarus, Polish-Lithuanian Commonwealth.